

Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у XIX-XX ст.: проблеми історіографії та історіософії

Олені Павлівні Скоропадській присвячую.

Коли ми говоримо про консерватизм, маємо на увазі певний стиль думання, антагоністичний буржуазному лібералізму і раціоналістично-індивідуалістичній філософії Просвітництва, стиль, який з'явився як відповідь Французькій революції і індустріальній революції в Англії. Одне з визнаних визначень консерватизму було запропоноване польським ученим Анджеєм Валіцкім. У своїй відповіді Самуелю Хантінгтону, який подав три дефініції консерватизму: (1) консерватизм як феодальна і аристократична ідеологія; (2) «автономна» дефініція, згідно якої консерватизм є повністю автономною і універсальною системою ідей і цінностей; (3) ситуаційний консерватизм, А.Валіцкі наполягає на істотній відмінності між неісторичним і історичним визначенням консерватизму². Ми можемо погодитися, що визначення консерватизму як феодальної і аристократичної ідеології є саме історичне за змістом визначення, тоді як «автономне» визначення збігається з тим, що А.Валіцкі називає неісторичною за змістом дефініцією.

Історіографія проблеми

Проблема традиційних консервативних еліт в Україні є найменш дослідженою в україністиці. Чотири обставини спричинилися до цього. Перша, українська: панування — тривале, домінуюче як на Україні, так і в зарубіжній україністиці, народницької ідеології в історіографії і політичній думці. Друга — московсько-радянська: символізація традиційного московського націоналізму (ліберального 1860-х років і офіційного 1870 — 1917 років) з модерним комуністичним інтернаціоналізмом, тотальне панування радянської влади над українською наукою. Третя — польська: генеалогічна — геральдична наука Польщі, починаючи ще з XVIII століття, з часів Каспара Несецького, і закінчуючи новітньою добою, започаткованою працями Йосифа Вольфа, Алама Бонезького, графа Єжи Дуніна-Борковського, Станіслава Люба-Радзимицького та інших, робила і робить все можливе, щоб «полонізувати» стару українську шляхту Правобережної України, Полісся, Галичини, Холмщини і Підляштя, штучно обмежуючи свої дослідження лише гербовим шляхетством, залишаючи, таким чином, поза увагою величезну масу української дрібної шляхти. Четверта — єврейська. Єврейська модерна історіографія, приділяючи головну увагу питанням соціальної історії євреїв, погромам і життю євреїв, взаємодіям євреїв з владою і дослідженню антисемітизму, практично обходила увагою український національний рух взагалі і українські еліти, зокрема, а також не провадила окресленого чіткого розмежування між росіянами і українцями. Всі ці обставини спричинилися до того, що досі в українській і зарубіжній україністиці не лише відсутнє комплексне дослідження української шляхти XVI-XX століть, а взагалі після монографії В.Антоновича «О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России» (1867)³ ми мали тільки поодинокі генеалогічні студії, здебільшого пов'язані з загальними проблемами української історії, зокрема історії правобережної української шляхти. Тут передовсім слід згадати монографічні дослідження М. Грушевського з історії Барської шляхти⁴ і відомі праці В.Липинського⁵.

Як соціально-економічну історію української шляхти слід розглядати вдалу монографію Н.Яковенко, де автору вдалося показати спадкоємність елітарної традиції руської шляхти на території Волині і Центральної України від часів княжої Русі до поунійної доби⁶. Френк Сисин у своїх дослідженнях політичних ідей і ідентифікації української шляхти в XVI-XVII століттях⁷ доводить, що рух, спрямований на повернення старого порядку, лежав в основі економічних, соціальних, політичних і релігійних змін XVI-XVII століть, включаючи вимогу реставрації сумнівних «старовинних» прав, служив каталізатором для змін⁸. Більш нові за хронологічними рамками дослідження О.Оглоблина⁹ і З.Когута¹⁰ охоплюють період у дослідженні українських еліт до 1820-1830-х років і займаються лише вивченням лівобережної шляхти колишнього Гетьманату. Разом з тим О.Оглоблину належить пріоритет у науковому обґрунтуванні того факту, що ще до початку революції під проводом Богдана Хмельницького в 1648 році аж до невдалої спроби вивільнення під проводом Мазепи в 1709 році, в середовищі козацьке — шляхетської еліти Гетьманату існували дві основні лінії державного будівництва України — ідея Князівства Руського та ідея Війська Запорозького, які продовжували діяти далі, в обставинах чужого впливу на Україні¹¹. Праці О.Оглоблина з цього обсягу доводять безперервність українського національно-політичного процесу, зокрема той факт, що українське національне відродження у XIX столітті не зродилося «з нічого» — воно мало свої основи в попередній добі, а своїм корінням сягало в козацько-гетьманську державу XVII-XVIII століть, хоч цим працям і бракує розширення територіально-хронологічних рамок дослідження, зокрема на польську правобережну Україну, а також порівнянь з російською і польською соціальною шляхетською структурою тих часів, з російською і польською генеалогічними системами. Відсутність комплексного дослідження української шляхти, яке дозволяє багатьом дослідникам відносити Україну до «неісторичних» «плебейських» народів¹², пояснюється також наявністю, на нашу думку, шірого ряду внутрішніх і зовнішніх особливостей формування і ідентифікації української шляхти, що постали головним чином під впливом історичних умов. Ці особливості становлення і розвитку українського консерватизму можна диференціювати на внутрішні і зовнішні. До вну-

трішні особливості можна, насамперед, зарахувати той факт, що якщо в українській історіографії і розглядалися окремі аспекти діяльності лівобережної і правобережної української шляхти, то без проведення диференціації на ці два зағони української шляхти, які з часів знищення першого Гетьманату до часів першої світової війни діяли окремо один від одного (за винятком окремих спроб об'єднання) і ідентифікували себе по-різному¹³. Це сприяло занесенню лівобережної української шляхти в російську історіографію як складову і невід'ємну частину російського дворянства, а правобережної руської польської шляхти — в польську історичну думку з подібними ж інтегруючими характеристиками. Політичні аспекти ще більш сприяли затемненню і нівелюванню ролі української шляхти в історії її народу.

Другою внутрішньою особливістю є факт демократичного походження українського дворянства. Поруч поодиноким старим, безперечно, шляхетських фамілій, і порівняно не дуже численної групи нащадків старої козацької старшини, існувала численна кількість дітей сотенної старшини, а то й просто козаченків, що цілком заповнила дворянські реєстри кінця XVIII століття і завзято боронилася від всіх спроб російського уряду очистити родословні книги від цих десятків тисяч «дворян у свитках», більшість з яких власними руками обробляли свою предківську землю¹⁴. Цей факт не враховувався при дослідженні російського дворянства або польської шляхти, які виходили з своїх канонів «селітарності», хоч разом з дворянством, яке було отримано за військові заслуги, інкорпоровали до свого складу дворянство куплене, виступало на громадянській службі і т.д., на відміну від військового, козацького характеру української шляхти. Третьою внутрішньою особливістю був факт збереження українською шляхтою подвійної, а при змішаних шлюбних зв'язках і потрійної ідентичності і лояльності — з одного боку, збереження автономістських традицій, української мови, малоросійського регіонального патріотизму, вимог реставрації Гетьманату, а з другого — боротьба за визнання їхніх дворянських прав Росією, неворожість до Росії в цілому і відсутність чіткого уявлення про межі «свій — чужий» по відношенню до Росії¹⁵. Ці ж характеристики стосувались в більшій чи меншій мірі правобережної польської руської шляхти в їхньому ставленні до Польщі. Це дозволяло російській, радянській і польській історичній думці не лише зараховувати до своїх власних історичних і політичних схем відповідно лівобережну і правобережну українську шляхту, як чільних учасників декабризму, лібералізму, різночинських рухів, будівництва соціалізму, польських повстань 1831 і 1863 років, але водночас і повністю виключати зі своїх схем другу частину української шляхти, яка не була учасником вищезазначених подій і боролася за українську консервативну ідею — реставрацію Гетьманату¹⁶.

Четвертою внутрішньою особливістю був конспіративний характер діяльності українського шляхетства не лише в сфері політичної діяльності, але навіть по власному самозбереженню своєї родової традиції, особливо в радянський час. Як і всяка політична боротьба, діяльність старшинської опозиції на Гетьманщині, наприклад, в часи Мазепи, проходила дуже конспіративно, і вже через це не могла як слід відбитися в архівних документах, вже не кажучи про більш пізні часи, коли український державно-політичний автономізм в кінці XVIII-XIX століттях, з його широкими міжнародно-політичними аспіраціями та зв'язками мусив діяти конспіративно. В приватних архівах такі документи взагалі або знищувались, або приховувались (наприклад, документи, знайдені польським істориком Броніславом Дембінським в Берлінських архівах, про закордонну місію Василя Капніста до пруського двору в 1791 році стали справжньою сенсацією, і стали відомі через 105 років після цієї місії)¹⁷.

До зовнішніх особливостей належить факт політики домінуючих держав, зокрема Росії, яка у своїй політиці по інкорпорації української шляхти користувалась лише власними критеріями, проводила цю корпорацию довільно, часто в зв'язку з польським питанням, без належної жодної диференціації¹⁸. Другою зовнішньою особливістю є той факт, що кожна політична течія (як це було з українською народницькою, яка з'явилася на українській історичній арені в 1840-х роках, і соціалістичною, яка утвердилася на початку XX століття), коли приходить до свого оформлення, як певного ідеологічного і суспільного напрямку, створює свій міф, який одночасно заперечує те, що йому протистоїть, в даному випадку — течію гетьманську, консервативну¹⁹. Це відбувалось насамперед тому, що консервативна течія не лише виразно відмежовувала себе від інших, але й орієнтувалася на зовсім іншу тактику і стратегію, а не на пробудження народу, нації, інтернаціональну солідарність трудящих класів і т.д.²⁰ Як народницька школа в українській політичній і історичній думці, так і марксистська соціал-комуністична радянська історіографія, рівно як і російська пострадянська історична і політична думка, солідаризуються у своїй оцінці гетьманської консервативної течії у двох основних постулатах — відсутність державних традицій і колабораціонізм в спільних класових інтересах з російським дворянством або польською шляхтою, з одного боку, і так звана зрада, «денационалізація» — втрата Україною вищих репрезентативних шляхетських кіл на користь домінуючих націй, винародовлення української шляхти, перекід їх політично, культурно і мовно до вищого класу інших націй, з другого боку²¹.

Історіософія проблеми

Будь-яку шляхту не можна мати без династії, володаря. Контакт між тією чи іншою політичною владою і шляхетською верствою ідентифікує шляхту. В нас перша така асоціація — це козацтво, антишляхта, яке сформувалося на території без традиції і консолідувалось як шляхта на основі запровадження гетьманської влади. Якщо право власності на землю в Польщі мав лише шляхтич, при умові, що він католик, то з Люблінською унією 1569 року українські землі входять до Польщі, і шляхта приходить не лише з Польщі, але і з Галичини, Самбірщини, де заховалася шляхта, яка не була польського походження. Шляхтичі з Галицької території сполучали шляхетський статус і православну віру. Окрім цих традиційних шляхтичів з заснуванням реєстру, а згодом з утвердженням і постановням гетьманської влади і першого Гетьманату, українська шляхта формується також і з представників козацького стану.

Головна особливість формування української шляхти в 2-й половині XVI — на початку XX століть полягала в тому, що єдиний процес її оформлення, як особливого стану, що складався з шляхетних елементів руської шляхти, головним чином

з Галичини і Правобережної України, і козацтва з України Лівобережної, який набрав особливого розвитку в часи правління гетьманів І.Самойловича та І.Мазепи, був перерваний після поразки Мазепи в 1709 році і відходом Правобережної України в 1711 році згідно з умовами Андрусівського договору до Польщі. Після приєднання в 1794 році до Російської імперії правобережної України — Київщини, Волині і Поділля, українська шляхта остаточно розподіляється на два основних зағони. Перший зағин — це шляхетство колишнього Гетьманату, його козацько-старшинська еліта, нащадки якої брали участь або в загально-демократичній боротьбі за демократичне перетворення Російської імперії (декабристи, народники, соціалісти), або в консервативному русі за відродження Гетьманської української козацької держави, який виявлявся в місії Капніста, козацьких проєктах Миклашевського 1812 року і Репніна-Волконського 1831 року, діяльності у 2-й половині XIX століття Галагана, Тарновського, Чикаленка, яких висували кандидатами у майбутні гетьмани, земській діяльності української шляхти в 1864–1914 рр., яка стала соціальною базою і творцем другого Гетьманату — Павла Скоропадського в 1918 році. Другий зағин — це руське (українське) шляхетство Правобережної України, яке включилося в загальнопольський національно-визвольний рух, але, продовжуючи ідеї Великого князівства Руського і Гетьманату, надавали цьому рухові і українського характеру. Це виявлялося як в безпосередній участі шляхти руської в повстанні Костюшка в 1794 році, у війнах у складі військ Герцогства Варшавського проти Росії на стороні Наполеона в 1809-1814 роках, в польських повстаннях 1831 і 1863 років, так і в суто українській політичній діяльності по реставрації окремого князівства Руського чи Гетьманату, в різноманітних рухах за власну ідентичність з кравем, з Україною, яка характеризувала діяльність М.Чайковського, Ф.Духінського, В.Антоновича, В.Липинського, А.Шептицького і їх однодумців. Багато в чому регіональна, концептуальна і світоглядна відмінність у діяльності обох цих зағонів залежала від політики Російської імперії, процесу інтеграції шляхетства у дворянство і його особливостей, але слід зазначити, що до початку першої світової війни, коли В.Липинський спробував об'єднати ці обидва зағони ідеологічно, а гетьман Скоропадський — політично, ці два консервативних потоки не зливалися в одне ціле, хоча подекуди і співвідносилися в спробах окремих їх представників об'єднати свої зусилля, або хоча б в пропозиціях з цього питання. Якщо лівобережну українську шляхту характеризували в XIX столітті такі риси, як лояльність до царизму як історичної вартості, правобережна шляхта відзначалася виразною антиросійською, і разом з тим пропольською і проавстрійською орієнтацією. Ця відмінність у наставленнях і орієнтаціях веде свій початок ще з періоду існування Гетьманату в 1648-1709 роках, коли в середовищі української еліти виразно існували дві партії, або орієнтації: козацько-старшинська ідея Війська Запорозького з орієнтацією на Москву або Туреччину чи Кримське ханство, і шляхетська ідея князівства Руського з орієнтацією на Варшаву. Після Андрусівського миру 1711 року, і особливо після інкорпорації Гетьманату в імперську структуру в 1783 році, ці дві ідеї відповідно зробили своїми носіями представників лівобережної і правобережної української шляхти. Протягом 2-ї половини XIX — початку XX століть ці обидві ідеї здобули спільну консервативну основу — реставрацію гетьманської української держави, яка стала цементуючою ланкою обох ідеологій²². Між тим протиріччя, як видно на основі еміграційного конфлікту Липинський — Скоропадський, між представниками обох відламів української гетьманської консервативної державної ідеології залишилися і після першої в новітню добу вдалої спроби реставрації Гетьманату в 1918 році, і були не без впливу митрополита Андрея Шептицького перенесені на галицько-еміграційний ґрунт.

І лівобережну, і правобережну українську шляхту в період з кінця XVIII століття до початку першої світової війни, характеризувало, поруч з усвідомленням свого класового інтересу як саме шляхти української, насамперед традиційне розуміння того факту, що українське питання — це проблема суто міжнародна. Водночас лівобережна шляхта вірила, що російський царизм є і українською історичною святістю, а правобережна намагалася вирішити проблеми своєї етнічної ідентичності традиційно, в контексті розв'язання польського питання з утворенням Великого князівства Руського. Усі козацькі вимоги і гетьманські проєкти (Капніст, Миклашевський, Репнін-Волконський, Андруський, Галаган, Тарновський) лівобережної шляхти, і всі проєкти відновлення князівства Руського і Гетьманату (Костюшко, Чайковський, Духінський, Антонович, Липинський) правобережної шляхти, були не лише відзеркаленням певних устремлень їх численних однодумців, а, насамперед, прямували саме до вирішення питання української державності в консервативному ключі, а не в плані загальнодемократичного руху по демократизації Російської імперії, або відбудови традиційної Речі Посполитої. Стратегія і тактика, якої дотримувалася ця традиційна консервативна українська еліта, орієнтувалася не на «пробудження» народу, перенесення мови в міста, інші кроки, типові у вирішенні державно-національного питання типовими «неісторичними» народами, а на розуміння, що долю держави вирішує традиційним шляхом — міжнародним, збережена еліта, а тому на пропаганду української консервативної ідеї серед чужинців, і намагання використання сприятливої міжнародної і зв'язаної з нею внутрішньої ситуації в цих цілях. Відповідаючи на питання, хто і на якій підставі належав до репрезентантів консервативної державної ідеї на Україні, автор приходять до висновку, що її втілювали насамперед ті представники польської шляхти руського (українського) походження і козацтва, які в процесі утворення гетьманської держави XVII–VIII століть, і далі протягом XIX–XX століть витворили і зберегли власний життєвий уклад, що базувався на усвідомленні необхідності збереження і відтворення в своїй генеалогії, суспільних функціях, службах і заняттях козацько-гетьманських традицій, орієнтації в державному будівництві України переважно на гетьманську ідею і вирішення українського питання міжнародним шляхом, а також на необхідності збереження і відтворення для України саме традиційної гетьманської форми правління, як гаранту стабільності і сили української держави. До української шляхти належали також ті представники шляхти польської, які зукраїнічилися в процесі їх декласації Російською імперією в XIX столітті, або прийняли політичне українство (Антонович, Липинський, Шептицький), а також російського дворянства, які ідентифікували себе з українською територією, брали участь у земському управлінні на Україні, вступили до лав армії гетьмана Скоропадського в 1918 році, і тим зв'язали себе з українською справою. Головною проблемою української шляхти була лояльність до гетьманської консервативної державної ідеї.

Протягом XIX–XX століть українська шляхта знаходила можливості для свого відтворення, їй було притаманне явище тягlostі еліти. В цей період шляхта також спромоглася зберегти основні концепції українського державотворення, і пристосувала їх до нових умов. Шляхта не лише засновувала власні українофільського типу товариства, громади, часописи, тощо, але й використовувала загальноімперські установи, такі як служба в офіцерському корпусі, в земствах, університетах, яка відповідала в тій чи іншій мірі їх козацько-військовому і землевласницькому статусові. Представники шляхти брали участь не лише в загальноросійському демократичному і польському національно-визвольному русі, але і в українському народницькому, такому, наприклад, як діяльність Кирило-Мефодіївського братства, хлопоманство на Правобережній Україні, тощо. Це послужило основною причиною, яка не дозволяла досі історикам належно вивчити феномен української традиційної еліти, а внаслідок того розконцентровувало їх увагу або в загальноросійському, або народницькому дусі, що призводило до хибних теорій віднесення України до «не-історичного» народу, «зради» панів, винародовлення і повної асиміляції по відношенню до українського шляхетства. Це також посприяло і витворенню не менш поширеного міфу про те, що українська державницька течія бере свій початок від народницької романтичної, в той час як саме народницька течія, навпаки, започатковується в 40-х роках XIX століття від гетьманської автономістської, яка кризь малоросійську і руську концепції еволюціонувала в державницьку консервативну.

Спогади гетьмана Павла Скоропадського очима консервативного історика на межі XX–XXI століть

I. Загальні враження, винесені від «Спогадів» Павла Скоропадського, зокрема щодо історії України доби другого Гетьманату.

1. Гетьманська течія в історії України з часів першого Гетьманату ніколи не переривалась («Спогади» зайвий раз про це свідчать), і весь час відновлювалась, тому що завжди мала певні соціальні, національні і ідеологічні коріння, а не була штучною річчю.

2. Загалом складається враження, що як гетьман Скоропадський, так і його противники з соціалістичного, демократичного і інших таборів — Винниченко, Петлюра, Шаповал і інші, були надто захоплені суб'єктивними суперечками, і не бажали за тим бачити об'єктивного — українську державу. Наприклад, в оцінці українців гетьман Скоропадський пише, що вони такі-то і такі-то, і лише коротким реченням констатує, чому вони мають образ на росіян і т.д.

3. Консервативна державна ідея існувала лише в середовищі невеликої частини представників української шляхти, і майже не була відома іншим верствам населення внаслідок перерваності державної традиції (простих людей ідея Гетьманату практично не торкнулася). Навіть Петлюра мав більший вплив, набираючи з села свою армію. Те саме в повній мірі стосується і спроби створити козацтво із хліборобів, здійснена гетьманом Павлом Скоропадським і його оточенням.

II. Характеристика оцінок самого гетьмана Скоропадського.

Дуже важливо, що це погляд людини, яка стоїть і над українцями, і над росіянами, дає представникам обох націй характеристику якби згори, не ідентифікуючись ні з ким до кінця, постійно сполучає факти з оцінками, враженнями.

(а) Конструктивні оцінки.

1. Міркування Павла Скоропадського щодо самої особистості гетьмана, зокрема твердження, що на Україні потрібна людина, яка задовольнятиме одночасно і українські, і російські кола²¹. Потрібна людина, котрій легше всього було б примирити ці два полюси; і з котрою рахувались би німці, як найбільш зацікавлена в існуванні незалежної України європейська держава. В зв'язку з цим вірна оцінка інтелігенції²², і переконання, що Україна може існувати лише в формі Гетьманату, хоч роль гетьмана має бути урізана²³.

2. Ідея про партію. Спочатку потрібна партія, яка розростеться, укріпиться, голос її буде чути в країні, а потім поступово можна буде перейти до ідеї Гетьманату²⁴. Тим самим можна буде вирішити проблему нестачі людей в майбутньому²⁵.

3. Факт існування на Україні двох паралельних культур²⁶, і в зв'язку з тим ідея гетьмана про поєднання українського націоналізму з вільним розвитком російської культури²⁷, яка була створена спільними зусиллями.

4. Думка про те, що державною мовою на Україні має бути тільки українська, але і допускання того, щоб з часом, коли українська мова укріпиться і стане сильною безповоротно, обидві мови — українська і російська, — були рівноправні²⁸.

5. Вірні міркування щодо Галичини, зокрема існування різкої грані між Галицькою Україною і Наддніпрянською, де релігія, світогляд, культура жителів зовсім різні; той факт, що Велика Україна, на відміну від Галичини, не є повністю ворожа Росії, і що галичани не зможуть певний час займати провідне становище на Великій Україні²⁹.

(б) Деструктивні оцінки.

1. Ідея про федеративну Росію. На той час людині такого виховання, як Гетьман, інакше і не мислилося. Павло Скоропадський, як людина російської культури і виховання стверджував, що Україна має проходити свій державний і цивілізаційний шлях лише з Росією, і був в цьому твердженні переконаний. Насправді ж історія показала, що ані з Польщею, ані з Росією Україна на рівних ніколи порозуміється не може.

2. Думка про автокефалію і уніатство. Це традиційні українські прагнення до власної релігії, і їх гетьман, як і сучасна церковна політика, не розумів взагалі, як і сам зазначає³⁰.

3. Ідея щодо сильної влади, яка виходить із загальної концепції гетьмана³¹, можлива лише в умовах війни чи перехідного періоду, але зараз залежатиме швидше від того, яким шляхом піде Україна — від лібералізму до консерватизму, чи від соціалізму до націоналізму.

Висновки

1. Українські гетьманські держави XVII–XVIII (1648–1783) і XX (1918) століть не були «штучним» витвором, німецькою або польською інтригою. Навпаки, обидві гетьманські держави постали на основі концепцій дер-

жавотворення, які існували на українській території ще з кінця XVI — початку XVII століть, і твердої впевненості, притаманній шляхті, що українська справа — це справа міжнародна, і що лише традиційна гетьманська держава зможе сформувати націю, а не навпаки. Обидві держави мали власну соціальну базу — козацько-шляхетську, як лівобережну, так і правобережну еліту, і їх нащадків. Якщо частина української традиційної еліти захоплювалась загальноімперськими або загальнопольськими ідеями, то друга частина завжди усвідомлювала, що ці шляхи — це шляхи власне Росії або Польщі, а не України, якій зовнішні і внутрішні обставини не дали завершити гетьманську форму правління державою. Саме в такій державі українська еліта не зможе потрапити під чужонаціональний вплив і поступово трансформуватися у поляка чи росіянина, на відміну від держави народницької, соціалістичної чи якоїсь іншої.

2. Всі лідери українських демократів, націоналістів і соціалістів хотіли відвернути Україну на шлях або так званих «неісторичних» народів за зразком Галичини, Чехії, Латвії, Естонії і т.д., або на шлях соціалістичних, демократичних, ліберальних цінностей, які апробували Росія, Польща і т.д., — універсальних, інтернаціоналістських за своїм характером. Ці шляхи завжди не залишали місця в українському державному будівництві для традиційного консервативного шляху і для традиційної української козацько-шляхетської еліти. Разом з тим Україна не є і ніколи не була «неісторичним», «плебейським» народом, оскільки з часу заснування козацької держави 1648 року крізь все XIX століття до сьогодні існував континуїтет у її елітах і високих культурах. Українська шляхта не зрадила інтересів народу, не виродилась і не була втрачена, а в XIX–XX століттях зберігала і підтримувала свої родові традиції, генеалогію і ідентифікацію.

3. На межі століть нова українська консервативна еліта, як і шляхта взагалі, може сформуватися лише при наявності особи володаря. Тому для реставрації в XXI столітті третього українського Гетьманату, як феномена європейської реставрації, потрібно поєднувати три шляхи: а) об'єднання сили козацько-шляхетських організацій, традицій, з одного боку, і партії на чолі з її лідером — з другого; б) необхідно готувати народ до гетьманства, чітко вирізняючи консервативну течію в українській політичній і історичній думці серед інших, пропагуючи її і формуючи суспільну думку молоді на Україні; с) прихід до влади президента демократичним шляхом треба сполучати з усім нагромадженим політичним і стратегічним досвідом спроб і помилок обох гетьманатів — XVII–XVIII і XX століть.

¹ Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*. — Oxford — New York, 1952. — P.38.

² Andrzej Walicki, *The Slavophile Controversy. History of a Conservative Utopia in Nineteenth-Century Russian Thought*. — Oxford, 1975. — P.8.

³ В. Антонович. Содержание актов об окрестной шляхте // Архив Юго-Западной России. — Киев, 1867. — Т.1. — Ч.IV.

⁴ М. Грушевський. Барская околичная шляхта // Киевская старина. — 1892. — II; Йою ж.: Барское Староство. — Киев, 1894.

⁵ В. Липинський. Україна на переломі. 1657 — 1659. — Київ — Вільнюс, 1920; Йою ж.: Z dziejow Ukrainy. — Krakow, 1912, інші праці.

⁶ Н.М. Яковенко. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993.

⁷ Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653*. — Cambridge, Mass, 1985; Idem: *The Problem of Nobilities in the Ukrainian Past: the Polish Period, 1569-1648*. — P.29-102, in: Ivan L. Rudnyts'kyj, editor, *Rethinking Ukrainian History*. — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981; Idem: *War der Chmel'nyts'kyj — Aufstand eine Revolution? Eine Charakteristik der „großen ukrainischen Revolte“ und der Bildung des kosakischen Het'manstaates*, in: *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas*, Band 43 (1995) Heft 1. — S.2-18.

⁸ Frank Sysyn. *War der Chmel'nyts'kyj — Aufstand eine Revolution?* — S.18.

⁹ О.Оглоблин. Люди старої України. — Мюнхен, 1959.

¹⁰ Zenon E. Kohut, *The Ukrainian Elite in the 18th Century and Its Integration into the Russian Nobility*, in: *The Nobility in Russia and Eastern Europe*, Edited by Ivo Banac and Paul Bushkovitch. — New Haven: Yale Concilium of International and Area Studies 1983, 1985. — P.65-98. Idem: *Problems in Studying the Post-Khmelnys'ky Ukrainian Elite (1650s to 1830s)*. — P.103-119, in: Ivan L. Rudnyts'kyj, editor, *Rethinking Ukrainian History*. — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981. Idem: *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy. Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760-1830s*. — Cambridge, Mass, 1988.

¹¹ В останньому дослідженні З.Когут зазначає, зокрема, що саме козацькі хроніки і історичні праці шляхти формували основу для розвитку національної історії і національного міфу, і що інтелігенція 1840-х років послідувала українську культуру активність з політичним світоглядом і історичною свідомістю, яка була частиною спадщини Гетьманату (р. 305).

¹² Ідея Руського князівства, орієнтована на Польщу, яку відстоювали І.Виговський, Ю.Немирич, І.Самойлович, І.Мазепа та ін., розглядала Україну як федеративну частину трьохпольської-литовської-руської держави, ідея Війська Запорозького, орієнтована на Москву або на Туреччину чи Крим (Б.Хмельницький, Ю.Хмельницький, П.Дорошенко, П.Іваненко-Петрик, П.Орлик), більше виражала орієнтації на козацьку старшину, ніж на польську руську шляхту. Всі «союзники» використовували протилежну ідею для поборення собі небезпечної (Див. О.Прийкач. Вступне слово до ювілейного збірника на честь О.Оглоблина // Збірник на пошану О.Оглоблина — Нью-Йорк 1977. — С.17-18). Про праці О.Оглоблина з цього питання див.: Там само. — С.97.

¹² І.Лисак — Рудницький. Історичні есе. Київ, 1994. — Т.1. — С.21. Idem: *The Role of the Ukraine in Modern History*, in: *Slavic Review* 22 (1963). — P.199-216. Idem: *The Ukrainian National Movement on the Eve of the First World War*, in: *East European Quarterly* 11 (1977). — P.141-154; Idem: *Observations on the Problem of «Historical» and «Non-Historical» Nations*, in: *Harvard Ukrainian Studies* 5 (1981). — P.358-368. Mark von Hagen. *Does Ukraine Have a History?* in: *Slavic Review* 54 (1995). — No.3, P.658-674, esp. pp.667-670.

¹³ Idem: *The Dilemmas of Ukrainian Independence and Statehood, 1917-1921*, in: *The Harriman Institute Forum*. — 1994. — Vol.7. — No.5. — P.7-11; Alexander J. Motyl. *Dilemmas of Independence: Ukraine After Totalitarianism*. — New York: Council on Foreign Relations Press, 1993. — P.26; Ellen J. Gordon. *The Revival of Polish National Consciousness: A Comparative Study of Lithuania, Belarus and Ukraine*, in: *Nationalities Papers* (24). — 1996. — No.2. — P.222; Szciorluk R. *Ukraine: A Brief history*. Detroit (Mass.), 1982. — P.41-47; Idem: *Ukrains'ke natsional'ne vidrodzennia u konteksti evropejs'koj istorij kinsia XVII — pochatku XIX stolij*, in: *Slovo*. — Kiev, 1991. — No.4(26). — P.5; Idem: *Des Marches de l'Empire a la construction d'une nation*, in: *L'autre Europe. Cahier semestriel* — 1995. — No.30-31, Pp.134-150; Olga Andrievsky. *The Politics of National Identity: The Ukrainian Question in Russia, 1904-1912*. — Ph.D. Dissertation. — Harvard, 1991.

¹⁴ Див.: V.Potul'nyts'kyj. *Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung*, in: *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas* 45 (1997). — H.1. — S.2-30; Idem: *The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860-1945)*, in: *Quest for Models of Coexistence. National and Ethnic Dimensions of Changes in the Slavic Eurasian World* (Ed. By K.Inoue and T.Uyama). — Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 1998. — P.163-195; Idem: *The Image of Ukraine and Ukrainians in Russian Political Thought (1860-1945)*, in: *Acta Slavica Japonica* — Tomus XVI. — 1998 (in print).

¹⁵ Див.: Kappeler A. *The Ukrainians in the Russian Empire 1860-1914*, in: A.Kappeler (Hg.): *The Formation of National Elites*, Aldershot / New York, 1992. — S.105-132, esp. 8.114-115, 117-119. — *Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940*, vol.6. Idem: *A «Small Peoples of Twenty» — five Million: The Ukrainians circa 1900*, in: *Journal of Ukrainian Studies* 18. — No. 1-2 (Summer — Winter 1993). — P.85-92, esp. pp.87-88; Idem: *Ein «Kleines Volk» von 25 Millionen: Die Ukrainer um 1900*, in: *Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas. Festschrift für Gunther Stokl zum 75. Geburtstag*. Hg. von Manfred Alexander, Frank Kamper und Andreas Kappeler. — Stuttgart, 1991. — S.33-42.

¹⁶ Ця подвійна (разом українська і російська) ідентичність і лояльність — явище, яке спостерігалось у значно мірою також асимільованих дворянствах інших націй, таких як чехи і литовці. Явище подвійної лояльності може бути порівняне з майже повністю русифікованими людьми з німецькими прізвищами; балтійськими німцями, які зберегли і утримували свою німецьку ідентичність. Іншим прикладом є барон Маннгрейф, правитель Фінляндії. Див. більш широко: V.Potul'nyts'kyj. *The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860-1945)*. — P.172-180.

- ²⁶ Про цю діяльність див.: Н.Полонська-Василенко. До історії Гетьманської України 17-го — 20-го віку // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961). — Мюнхен, 1974. — С.121-139; Оглоблин О. Люди старої України. — Мюнхен, 1959; Збірник на пошану О.Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; Його ж. Микола Василенко і Вадим Молдавський // Український історик. — 1966. — №3/4. — С.5-25; Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали Перших генеалогічних читань пам'яті Вадима Молдавського (Ред. М.Дмитрієнко). — Київ, 1996. — С.3-165; Pritsak O. Reshetar J. The Ukraine and the Dialectics of Nation — Building, in: Slavic Review. 22(1963): S.224-255; Pritsak O., The Present State of Ukrainian Studies at Harvard? A Selection of Articles concerning Ukrainian Cultural Policy — Cambridge, Mass. — New York, 1973. — P.124-125, Hirnka J-P, Swytrpa F. Researching Ukrainian Family History.— Edmonton, 1984.
- ²⁷ Про місію Капніста див.: Грушевський М. Історія українського народу // Український народ в его прошлом и настоящем. — Петроград, 1916. — Т.1. — С.318; Дашкевич Я. Василь Капніст — український політичний діяч // Український історичний журнал. — 1991. — №5. — С.78-82; Dembinski B. Tajna Misja Ukrainca w Berlinie w r.1791// Przegląd Polski. — Krakow, 1896. — Т.118. — S.511-523, Idem.: Z dziejow i zycia narodu. Lwow 1913, S.155-169, Sacke Georg. V.Kapnist und seine Ode «Na rabstwow», in: Zeitschrift für Slavische Philologie. — Leipzig, 1941. — Band 17. — S.291-301.
- ²⁸ V.Potul'nyč'kij. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. — S.14-30; Idem.: The Image of Ukraine and Ukrainians in Russian Political Thought (1860-1945), in: Acta Slavica Japonica. — Tomus XVI. — 1998 (in print).
- ²⁹ Potul'nyč'kij V. Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine im 19. Jahrhundert, in: Zeitschrift für Ostmitteleuropa. — Forschung, 1997. — 46(4). — S.475-499; Idem.: The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860-1945). — P.163-195.
- ³⁰ Представники української консервативної еліти розуміли, що українське питання — проблема міжнародна, і розв'язане може бути лише міжнародним шляхом, на відміну від українських патріотів націоналістичного і народницького напрямів, які вважали, що справа визволення України і відродження української держави — це справа насамперед самих українців. Див.: О.Оглоблин. Люди старої України. — С.94-95.
- ³¹ Такі твердження можна зустріти в рідкі праці, зокрема, таких російських учених: Николай Ульянов. Происхождение украинского сепаратизма. — Москва, 1996 (повторное издание). — С.5-8,13-17,30-32,45-48,49-76,112-139; Виктор Шнирельман. Националистический миф: основные характеристики // Славяноведение (6) — 1995. — С.8-9,11; Сергей Самуйлов. О некоторых американских стереотипах в отношении Украины // США: экономика, политика, идеология (3). — 1997. — С.91-96; (4) 1997. — С.81-82,85) та ін.
- ³² Про консервативну державу ідею ди-в'ється також українськими історикософами і політологами: монографічні праці і статті автора Потульницький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). — Київ, 1992. — С.108-168; Теорія української політології. Курс лекцій. — Київ, 1993. — С.56 — 108; Нариси з української політології (1819-1991). — Київ, 1994. — С.58-65,150-226; 300-316; Концепція української державності в творчості Вячеслава Липинського // Українська еміграція: історія і сучасність. — Львів, 1992. — С.339-359; Політична доктрина В.Липинського // Український історичний журнал. — 1992. — №9. — С.37-45; В.Липинський і проблема політичної культури // Останній гетьман Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. — Київ, 1993. — С.123-138; Вячеслав Липинський — політолог // Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / Ред. Ярослав Пеленський. — Київ-Філадельфія, 1994. — С.103-115 та ін.
- ³³ Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918 / Ред. Ярослав Пеленський. — Київ-Філадельфія, 1995. — С.133.
- ³⁴ Там само. — С.211.
- ³⁵ Там само. — С.182.
- ³⁶ Там само. — С.135, 139-140.
- ³⁷ Там само. — С.145,158.
- ³⁸ Там само. — С.54.
- ³⁹ Там само. — С.132.
- ⁴⁰ Там само. — С.258.
- ⁴¹ Там само. — С.184.
- ⁴² Там само. — С.199-200.
- ⁴³ Там само. — С.174.

Стелан Гелей

Гетьманат Павла Скоропадського в українській консервативній політичній думці

Встановлення Української Гетьманської Держави в квітні 1918 р. по-різному сприймалося як сучасниками, так і наступними поколіннями. Радянська історіографія, керуючись лєнінською настановою про те, що прихід гетьмана до влади в Україні був нічим іншим, як реставрацією буржуазно-поміщицького монархізму, оцінювала цю подію негативно¹. Не сприймали гетьманщину апологети опозиційних політичних сил². Д.Дорошенко, Н.Полонська-Василенко, В.Андрієвський та інші дослідники встановлення Гетьманату кваліфікували як крок у правильному напрямі³.

В.Липинський, виходячи з української історичної традиції та досвіду визвольних змагань 1917-1921 рр., бачив Українську Державу лише як гетьманську. «Тільки гетьманство, — зазначав він, — може стати для нас органічною аркою сполучення між нашою прабабкою Руссю і бабкою Малоросією, від якої вродилась наша мати — Україна, і від якої вона не може вирітись коли хоче жити на землі, а не в царстві повітряних, літературних мрій. І тільки гетьманство, об'єднавши біля себе всі державотворчі консервативні елементи, може витворити ту базу, на якій і в межах якої кожний з наших діячів і патріотів зможе проявляти свою творчу реформаторську діяльність...»⁴. В.Липинський наголошував на тому, що це має бути не виборне гетьманство, а «дідичне в однім роді», тобто спадкове. «Не вірте теж «гетьманам», які казатимуть Вам, що «гетьманство» мусить бути виборне, а не дідичне; що воно може існувати лиш як демократична президентура. Власне така виборність Гетьманства погубила вже раз нашу Україну»⁵. Гетьман виступав у нього як господар-монарх, призначений усією нацією і всією землею. «Тільки Господар Землі Української — тільки Монарх Український може створити силу, без існування якої свобода це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він, Господар, може створити підставу Держави — Українську Армію. І тільки стоячи сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загарантує і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без гарантії авторитету це пустий звук без ніякої вартости»⁶. За В.Липинським, монарх повинен організувати армію і державну адміністрацію, а народ — упорядкувати якнайкраще власне життя і працю у селах і містах, на полях і фабриках⁷. Учений не вірив у можливість покликання на київський престол чужого королевича. «Теорія варжаська, покликання чужоземного королевича сьть теорією повної зневіри і розпуки в можливість встановлення української влади власними